

O'ZBEKISTONDA SUG'URTA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH

Niyozova Robiya Ziyovuddin qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universitetida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirishning nazariy, institutsional va amaliy jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Sug'urta bozori moliya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida iqtisodiy subyektlarning risklardan himoyalaniishi, investitsion resurslarning shakllanishi, aholining ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash hamda tadbirkorlik faoliyatining barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston sharoitida sug'urta xizmatlari bozorining rivojlanishi iqtisodiy islohotlar, moliya bozorini chuqurlashtirish, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va sug'urta mahsulotlarini diversifikatsiya qilish jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir.

Kalit so'zlar: sug'urta bozori, sug'urta xizmatlari, ixtiyoriy sug'urta, majburiy sug'urta, moliyaviy barqarorlik.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyotda sug'urta xizmatlari moliyaviy tizimning ajralmas elementi sifatida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, risklarni qayta taqsimlash va investitsion resurslarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Sug'urta mexanizmi orqali jismoniy va yuridik shaxslar turli kutilmagan moliyaviy yo'qotishlardan himoyalanaadi, davlat esa ijtimoiy-iqtisodiy risklarning bir qismini bozor mexanizmlari orqali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bois sug'urta xizmatlari bozori nafaqat moliyaviy xizmatlar sektori, balki milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi strategik institut sifatida baholanishi lozim.

O'zbekistonda so'nggi yillarda moliya bozorini liberallashtirish, bank-moliya xizmatlari ko'lamini kengaytirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va aholi farovonligini oshirishga qaratilgan islohotlar sug'urta xizmatlari bozorining rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, sug'urta xizmatlarining iqtisodiyotdagi roli hali yetarli darajada yuqori emas. Aholi va tadbirkorlik subyektlarining sug'urtaga bo'lgan ishonchi, ixtiyoriy sug'urta mahsulotlariga talab, uzoq muddatli hayot sug'urtasi va investitsion sug'urta mahsulotlarining rivojlanish darajasi mavjud salohiyatga nisbatan pastligicha qolmoqda.

Mazkur holat O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirish masalasini ilmiy jihatdan chuqur o'rganishni taqozo etadi. Chunki sug'urta bozori rivojlanmagan sharoitda iqtisodiy subyektlar risklarni asosan o'z mablag'lari hisobidan qoplashga majbur bo'ladi. Bu esa korxonalar moliyaviy barqarorligiga, investitsion faoliyatga, kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlariga va aholining ijtimoiy himoyalanganlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi

Sug'urta xizmatlari bozorini rivojlantirish masalasi xalqaro ilmiy adabiyotlarda moliya bozori chuqurlashuvi, iqtisodiy o'sish, risklarni boshqarish, institutsional ishonch va moliyaviy inklyuziya bilan bog'liq holda keng tadqiq etilgan. Xorijiy olimlar sug'urta sektorini faqat risklarni qoplash mexanizmi sifatida emas, balki jamg'armalarni safarbar etuvchi, uzoq muddatli investitsion resurslarni shakllantiruvchi va iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlovchi moliyaviy institut sifatida baholaydilar. Jumladan, J.F. Outreville rivojlanayotgan

mamlakatlarda sug'urta bozorining iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilib, sug'urta mukofotlari hajmi iqtisodiy va moliyaviy rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq ekanligini asoslab bergan [1]. Ushbu yondashuv O'zbekiston sug'urta bozorini tahlil qilishda ham muhimdir, chunki sug'urta xizmatlariga talabning shakllanishi aholining daromad darajasi, moliyaviy savodxonligi, korporativ sektor rivoji va moliya bozorining institutsional yetukligi bilan chambarchas bog'liq.

D. Ward va R. Zurbruegg tomonidan olib borilgan tadqiqotda sug'urta sektori va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi sababiy bog'liqlik OECD mamlakatlari misolida empirik tahlil qilingan. Mualliflar sug'urta bozori rivoji iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini, biroq bu ta'sir mamlakatlarning institutsional sharoiti, moliyaviy tizimi va bozor tuzilmasiga qarab farqlanishini ta'kidlaydilar [2]. Mazkur xulosa O'zbekiston uchun ham dolzarbdir, chunki sug'urta xizmatlarini rivojlantirishda faqat sug'urta kompaniyalari sonini oshirish yetarli emas; balki sug'urta mahsulotlari sifati, mijozlar ishonchi, to'lov intizomi va nazorat mexanizmlari ham kompleks ravishda takomillashtirilishi lozim.

M. Arena tomonidan sanoatlashgan va rivojlanayotgan mamlakatlar kesimida amalga oshirilgan tadqiqot sug'urta bozorining iqtisodiy o'sishga ta'sirini kengroq empirik asosda o'rganadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, hayot sug'urtasi ham, nohayot sug'urtasi ham iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi moliyaviy omil sifatida namoyon bo'ladi [3]. Muallif sug'urta bozorining ikki asosiy vazifasini alohida ko'rsatadi: birinchisi, risklarni qayta taqsimlash va iqtisodiy subyektlarni moliyaviy yo'qotishlardan himoya qilish; ikkinchisi, jamg'armalarni investitsiyalarga aylantirish orqali moliyaviy vositachilik vazifasini bajarishdir. Bu yondashuv O'zbekistonda sug'urta kompaniyalarining investitsion salohiyatini oshirish, ayniqsa, hayot sug'urtasi va uzoq muddatli jamg'arib boriladigan sug'urta mahsulotlarini rivojlantirish zarurligini asoslashda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

C.C. Lee, C.C. Lee va Y.B. Chiu hayot sug'urtasi faoliyati bilan iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni 41 mamlakat misolida tahlil qilib, hayot sug'urtasi bozorining rivojlanishi va iqtisodiy o'sish o'rtasida uzoq va qisqa muddatli o'zaro bog'liqlik mavjudligini aniqlaganlar [4]. Ushbu tadqiqot hayot sug'urtasi nafaqat ijtimoiy himoya vositasi, balki uzoq muddatli moliyaviy resurslarni shakllantiruvchi institut ekanligini ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida bu xulosa ayniqsa ahamiyatli, chunki milliy sug'urta bozorida hayot sug'urtasi, pensiya sug'urtasi va investitsion sug'urta mahsulotlari ulushi hali yetarli darajada rivojlanmagan. Shu sababli hayot sug'urtasi segmentini kengaytirish sug'urta bozorining chuqurlashuvi va kapital bozoriga uzoq muddatli resurslar jalb etilishi uchun muhim omil hisoblanadi.

P. Haiss va K. Sümegi Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlari tajribasi asosida sug'urta sektori va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi aloqadorlikni o'rgangan. Ularning tadqiqotida sug'urta bozorining rivojlanishi bank sektori va kapital bozori bilan uyg'unlikda iqtisodiy o'sishga ta'sir qilishi asoslanadi [5]. Ushbu yondashuv O'zbekiston uchun muhim metodologik ahamiyatga ega, chunki sug'urta xizmatlarini rivojlantirishni alohida moliyaviy segment sifatida emas, balki bank tizimi, kapital bozori, investitsiya faoliyati va davlat moliyasi bilan integratsiyalashgan holda ko'rib chiqish zarur. Sug'urta kompaniyalari tomonidan shakllantiriladigan zaxiralar kapital bozori instrumentlariga yo'naltirilsa, ular iqtisodiyot uchun muhim institutsional investor sifatida shakllanishi mumkin.

M. Kugler va R. Ofoghi Buyuk Britaniya tajribasi asosida sug'urta xizmatlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni tarmoqlar kesimida tahlil qilgan. Ular sug'urta xizmatlarining

iqtisodiy o'sishga ta'siri umumiy darajada emas, balki sug'urta turlari va iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha farqlanishini ta'kidlaydilar [6]. Bu yondashuv O'zbekiston sug'urta bozorini tadqiq etishda mahsulotlar diversifikatsiyasi masalasini chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, qishloq xo'jaligi sug'urtasi, eksport sug'urtasi, tadbirkorlik risklari sug'urtasi, kasbiy javobgarlik sug'urtasi va sog'liq sug'urtasi kabi yo'nalishlarning iqtisodiy samaradorligi alohida baholanishi maqsadga muvofiq.

P. N. Njegomir va B. Stojić sug'urta, bank tizimi va kapital bozori o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tahlil qilib, sug'urta sektorining iqtisodiy o'sishga ta'siri moliyaviy tizimning umumiy rivojlanish darajasiga bog'liq ekanligini ko'rsatganlar [7]. Mualliflarning fikricha, sug'urta bozori yakka holda emas, balki moliyaviy vositachilik tizimining boshqa bo'g'inlari bilan o'zaro uyg'unlikda iqtisodiy faollikka ta'sir ko'rsatadi. Ushbu xulosa O'zbekiston uchun dolzarb bo'lib, sug'urta xizmatlarini rivojlantirishda bank-sug'urta hamkorligi, kapital bozori bilan integratsiya, qayta sug'urtalash tizimi va investitsion mexanizmlarni kuchaytirish zarurligini asoslaydi.

Tahlil va natijalar

O'zbekistonda sug'urta xizmatlari bozorining rivojlanishi bir tomondan iqtisodiy islohotlar, moliya bozorining institutsional kengayishi va aholi daromadlarining o'sishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabning yetarlicha shakllanmagani bilan cheklanmoqda. Mamlakatda sug'urta xizmatlari ko'proq majburiy sug'urta turlari orqali rivojlanib kelgan. Bu esa bozorning tabiiy talab asosida emas, balki ko'proq normativ-huquqiy majburiyatlar asosida shakllanishiga olib kelgan.

Ixtiyoriy sug'urta turlarining sust rivojlanishi milliy sug'urta bozoridagi asosiy muammolardan biridir. Aholining ko'p qismi sug'urtani uzoq muddatli moliyaviy himoya vositasi sifatida emas, balki majburiy to'lov yoki qo'shimcha xarajat sifatida qabul qiladi. Bu holat sug'urta madaniyati va moliyaviy savodxonlik darajasi bilan bevosita bog'liq. Sug'urta xizmatlari mohiyatini yetarlicha tushunmaslik, sug'urta hodisasi yuz berganda to'lov olish tartiblarining murakkabligi va ayrim hollarda sug'urta kompaniyalariga nisbatan ishonchning pastligi ixtiyoriy sug'urta mahsulotlariga talabni cheklaydi.

Sug'urta bozorini rivojlantirishda korporativ sektor alohida o'rin tutadi. Korxonalar faoliyatida mol-mulk, transport, eksport-import operatsiyalari, ishlab chiqarish, qurilish, javobgarlik, kredit va investitsion risklar mavjud. Biroq ko'plab tadbirkorlik subyektlari risklarni kompleks sug'urtalashdan yetarli darajada foydalanmaydi. Bu esa favqulodda holatlar, mulkiy zarar, shartnoma majburiyatlari buzilishi yoki bozor tebranishlari natijasida korxonalar moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Sug'urta xizmatlarining rivojlanishi uchun raqamli transformatsiya ham muhim omildir. Raqamli texnologiyalar sug'urta mahsulotlarini sotish, polislarini rasmiylashtirish, sug'urta hodisalarini qayd etish, zararlarni baholash va to'lovlarni amalga oshirish jarayonlarini soddalashtiradi. Ayniqsa, onlayn sug'urta platformalari, mobil ilovalar, elektron polislar va avtomatlashtirilgan mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimlari sug'urta xizmatlarining ommaviylashuviga xizmat qiladi. Biroq O'zbekistonda raqamli sug'urta xizmatlari hali keng miqyosda rivojlanish bosqichida bo'lib, bu yo'nalishda texnologik infratuzilma, huquqiy tartibga solish va mijozlar ishonchini mustahkamlash zarur.

Sug'urta xizmatlarini rivojlantirishda yana bir muhim masala — sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va investitsion faoliyatidir. Rivojlangan davlatlarda

sug'urta kompaniyalari uzoq muddatli investitsion resurslarni shakllantiruvchi yirik institutsional investorlar sifatida faoliyat yuritadi. Ular kapital bozori, obligatsiyalar bozori, infratuzilma loyihalari va uzoq muddatli investitsion dasturlarni moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda esa sug'urta kompaniyalarining investitsion salohiyatidan to'liq foydalanish imkoniyati hali cheklangan. Buning asosiy sabablaridan biri uzoq muddatli hayot sug'urtasi va jamg'arib boriladigan sug'urta mahsulotlarining yetarli darajada rivojlanmaganidir.

1-jadval. O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar

Omillar	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Moliyaviy savodxonlik	Aholi va tadbirkorlarning sug'urta mahsulotlari haqidagi bilimini oshirish	Ixtiyoriy sug'urtaga talab kuchayadi
Raqamli texnologiyalar	Onlayn polis, mobil ilova, elektron to'lov va avtomatlashtirilgan xizmatlarni kengaytirish	Sug'urta xizmatlari tezkor va qulay bo'ladi
Mahsulotlar diversifikatsiyasi	Hayot, sog'liq, mulk, javobgarlik, biznes va investitsion sug'urta turlarini kengaytirish	Bozor hajmi va mijozlar bazasi ortadi
Institutsional ishonch	Sug'urta to'lovlarning shaffofligi va mijoz huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish	Sug'urta kompaniyalariga ishonch oshadi

Jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirish faqat yangi mahsulotlarni joriy etish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon moliyaviy savodxonlik, texnologik modernizatsiya, institutsional ishonch va bozor infratuzilmasini birgalikda rivojlantirishni talab qiladi. Ayniqsa, sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabni rag'batlantirish uchun aholining sug'urtaga nisbatan munosabatini o'zgartirish, sug'urta shartnomalarining shaffofligini ta'minlash va to'lov intizomini kuchaytirish muhimdir.

Milliy sug'urta bozorida bir qator tizimli muammolar mavjud. Birinchidan, sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabning pastligi bozorning rivojlanish sur'atlarini cheklaydi. Aholi va biznes subyektlari orasida sug'urtani moliyaviy himoya vositasi sifatida tushunish darajasi yetarli emas. Ko'plab fuqarolar sug'urtaga faqat majburiy talab mavjud bo'lgan holatlarda murojaat qiladi.

Ikkinchidan, sug'urta mahsulotlari yetarli darajada diversifikatsiya qilinmagan. Bozorda an'anaviy mahsulotlar ustunlik qiladi, innovatsion, investitsion, mikro-sug'urta, indeksli sug'urta, qishloq xo'jaligi sug'urtasi va raqamli sug'urta mahsulotlari esa keng rivojlanmagan. Bu holat sug'urta xizmatlarining turli ijtimoiy guruhlar va iqtisodiy sektorlar ehtiyojlariga to'liq moslashishiga to'sqinlik qiladi.

Uchinchidan, sug'urta kompaniyalari va mijozlar o'rtasidagi ishonch muammosi mavjud. Sug'urta hodisasi yuz berganda to'lovlarni o'z vaqtida, adolatli va shaffof amalga oshirish bozor ishonchini oshirishning asosiy shartidir. Agar sug'urta to'lovlari bo'yicha tushunmovchiliklar ko'paysa, mijozlarning sug'urta xizmatlariga bo'lgan qiziqishi kamayadi.

To'rtinchidan, sug'urta bozorida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi hali yetarli emas. Sug'urta mahsulotlarini onlayn taqdim etish, zararlarni masofadan baholash,

elektron arizalar qabul qilish va mijozlar bilan raqamli aloqa mexanizmlarini kengaytirish sug'urta xizmatlari ommaviylashuvi uchun zarurdir.

Beshinchidan, sug'urta kompaniyalarining kapital bozori bilan integratsiyasi sust. Sug'urta kompaniyalari uzoq muddatli moliyaviy resurslarni shakllantirish va ularni iqtisodiyotga investitsiya sifatida yo'naltirish imkoniyatlariga ega bo'lishi kerak. Buning uchun hayot sug'urtasi, pensiya sug'urtasi va jamg'arib boriladigan sug'urta mahsulotlarini rivojlantirish muhimdir.

O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, sug'urta xizmatlari bozorida mijozga yo'naltirilgan mahsulotlar tizimini rivojlantirish zarur. Sug'urta kompaniyalari mahsulot ishlab chiqishda aholining daromad darajasi, yosh tarkibi, kasbiy faoliyati, hududiy xususiyatlari va risklarga duch kelish ehtimolini hisobga olishi lozim.

Ikkinchidan, ixtiyoriy sug'urta mahsulotlari bo'yicha soliq va institutsional rag'batlar tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiq. Masalan, hayot sug'urtasi, sog'liq sug'urtasi yoki pensiya sug'urtasiga yo'naltirilgan badallar bo'yicha ma'lum rag'batlantiruvchi mexanizmlar aholining uzoq muddatli sug'urta mahsulotlariga qiziqishini oshirishi mumkin.

Uchinchidan, sug'urta kompaniyalari faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etish majburiy texnologik standartlar asosida bosqichma-bosqich kengaytirilishi lozim. Elektron polis, onlayn ariza, masofaviy zarar baholash va shaffof to'lov monitoringi mijozlar ishonchini oshiradi.

To'rtinchidan, sug'urta xizmatlari bozorida mustaqil reyting va baholash tizimini rivojlantirish zarur. Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi, to'lov intizomi, mijozlar shikoyatlari, xizmat sifati va shaffoflik darajasi bo'yicha ochiq reytinglar bozor raqobatini kuchaytiradi.

Beshinchidan, qishloq xo'jaligi, kichik biznes, eksport va innovatsion faoliyat risklarini sug'urtalash bo'yicha maxsus mahsulotlar ishlab chiqish lozim. Bu yo'nalishlar iqtisodiy rivojlanish uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, risklarni sug'urtalash tadbirkorlik faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirish milliy moliya tizimini chuqurlashtirish, iqtisodiy subyektlarning risklardan himoyalanih darajasini oshirish va uzoq muddatli investitsion resurslarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Sug'urta bozori samarali ishlagan sharoitda aholining ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizligi mustahkamlanadi, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligi ortadi, davlatning ayrim ijtimoiy va iqtisodiy risklarni qoplashdagi bevosita yuki kamayadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda sug'urta xizmatlari bozorida sezilarli rivojlanish salohiyati mavjud. Biroq ushbu salohiyatdan to'liq foydalanish uchun ixtiyoriy sug'urta turlarini rivojlantirish, sug'urta madaniyatini oshirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, sug'urta mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va mijozlar huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish zarur.

Kelgusida sug'urta xizmatlari bozorining rivojlanishi faqat kompaniyalar soni yoki sug'urta mukofotlari hajmining oshishi bilan emas, balki sug'urta xizmatlarining sifati,

ishonchliligi, ommabopligi, innovatsionligi va iqtisodiyot real sektori bilan integratsiyalashuv darajasi orqali baholanishi lozim. Shu sababli O'zbekistonda sug'urta xizmatlarini rivojlantirish kompleks yondashuvni, ya'ni davlat tartibga soluvi, bozor raqobati, raqamli transformatsiya, moliyaviy savodxonlik va institutsional ishonchni birgalikda kuchaytirishni talab etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Outreville, J. F. (1990). The economic significance of insurance markets in developing countries. *The Journal of Risk and Insurance*, 57(3), 487–498.
2. Ward, D., & Zurbrugg, R. (2000). Does insurance promote economic growth? Evidence from OECD countries. *The Journal of Risk and Insurance*, 67(4), 489–506.
3. Arena, M. (2008). Does insurance market activity promote economic growth? A cross-country study for industrialized and developing countries. *The Journal of Risk and Insurance*, 75(4), 921–946. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6975.2008.00291.x>
4. Lee, C. C., Lee, C. C., & Chiu, Y. B. (2013). The link between life insurance activities and economic growth: Some new evidence. *Journal of International Money and Finance*, 32, 405–427. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.05.001>
5. Haiss, P., & Sümegi, K. (2008). The relationship between insurance and economic growth in Europe: A theoretical and empirical analysis. *Empirica*, 35(4), 405–431.
6. Kugler, M., & Ofoghi, R. (2005). Does insurance promote economic growth? Evidence from the UK. *University of Southampton Working Paper*.
7. Njegomir, V., & Stojić, D. (2010). Does insurance promote economic growth: The evidence from ex-Yugoslavia region. *Economic Thought and Practice*, 19(1), 31–48.